

DEMOGRAFIE, OCUPARE ȘI CONSUM ÎN SPAȚIUL EUROPEAN

MARIANA STANCIU

Rapiditatea derulării evenimentelor tranziției din ultimii 14 ani și impactul lor social amplu au relativizat intens și diferit durata subiectivă a acestui timp, pentru popoarele europene. Procesul ce subsumează o bună parte din istoria acestor ani, este, desigur, lărgirea spre est a Uniunii Europene.

Deși au existat și unele manifestări cu sens divergent, tendințele de unificare din spațiul european s-au afirmat cu o forță cel puțin surprinzătoare, dacă avem în vedere veacurile în care Europa a evoluat în subzone culturale distincte. Ca urmare, extinderea Uniunii Europene, care inițial a cuprins doar șase membri, va îngloba – potrivit previziunilor – 27 de state, până în anul 2010.

O analiză comparativă succintă a situației socioeconomice a țărilor europene pune în lumină multe similitudini, dar și diferențieri mari de dezvoltare între acestea. Numeroase semnale atrag atenția asupra evoluțiilor îngrijorătoare din domeniul demografic, din sfera ocupării forței de muncă, a producției și consumului de bunuri și servicii. Natura problemelor cu care se confruntă în prezent statele estice ale Europei – sărăcia și corupția, traumele sociale produse de recente conflicte armate sau interetnice, degradarea fără precedent a mediului, și nu în ultimul rând, imperativul realizării unor reforme de largă amploare, în condiții de precaritate economică și mari tensiuni sociale, toate acestea constituie provocări demne de toată atenția pentru factorii de decizie ce gestionează resursele europene.

DEMOGRAFIE ȘI CONSUM. RECONSIDERAREA MICROSTRATEGIILOR DE SUPRAVIEȚUIRE ÎN ROMÂNIA

Maturizarea demografică a populațiilor vest-europene are implicații profunde în toate domeniile de dezvoltare. Fenomenul respectiv se produce însă, pe scară diferită, și în țările estice. Dezbaterile internaționale, relativ frecvente, ce au loc pe această temă sunt centrate, îndeosebi, pe identificarea cauzelor fenomenului, a consecințelor sale pe termen lung și a politicilor sociale adecvate fiecărei conjuncturi naționale.

Consumul de bunuri și servicii al populației, verigă esențială în lanțul producției economice, justifică și dimensionează producția de bunuri și servicii și, implicit, ocuparea forței de muncă. Acesta determină însă și exprimarea unor fenomene, în plan demografic, chiar dacă, uneori, influențele sale sunt mediate ori concertate, alături de alți factori.

Cadrul de reflecție privind oportunitatea unor politici demografice în țările europene este deosebit de complex. Situația din fiecare țară impune o abordare particulară, sensibilă față de idealurile de viață ale fiecărui popor. În linii mari, decidenții vest europeni de politici sociale dispun de fondul de cunoaștere și de resursele economice, necesare fundamentării unor politici apte să atenueze actualul declin demografic. Nimeni însă nu poate afirma detașat că, la nivel continental, acest lucru este chiar de dorit.

Unele perspective analitice optimiste privind actualul declin demografic european invocă argumente de tip ecologist și sunt interesate îndeosebi de calitatea noilor generații, și mai puțin de aspectele cantitative, expansioniste ale demografiei. Scepticii asociază frecvent declinul demografic european cu intervenția *Statului – providență* în ciclul vieții umane. Ei atrag atenția asupra caracterului iminent al decadenței sociale, ca efect al stimulării înclinațiilor spre consum ale populației și tendințelor mass-media de a manipula mentalitățile reproductive ale tinerelor generații. Afirmarea explicită a filosofiei raționalismului și materialismului utilitarist, în țările vest-europene, deja a modificat profund concepțiile și atitudinile oamenilor (inclusiv pe cele reproductive). În acest context, valorile atașate unei fertilități ridicate au migrat treptat spre cele asociate unei fertilități planificate și reduse. A. Dumont explică prin acest fenomen, pe care îl denumește *capilaritate socială*, regresia demografică a populației franceze din secolul XX (prin lucrarea *Depopulare și civilizație*).

Într-adevăr, progresele societății de consum, dezvoltarea statului bunăstării sociale și feminizarea forței de muncă au condus indivizii și familiile la un calcul economic, diferit de cel propriu societății tradiționale (Romaniuc, 1998). Schimbarea orientării dinspre interesele reproductive ale societății în ansamblu, spre cultivarea dezvoltării umane la nivel individual, a devenit posibilă prin explozia ofertei de bunuri și servicii, ce s-a produs în cadrul societății occidentale. Dezvoltările ce au avut loc în era calculatoarelor, au schimbat radical modul de viață pentru milioane de oameni. Internetul influențează ireversibil toate sferile vieții, și nu în ultimul rând, spațiul modelelor de ocupare și consum. Unele estimări arată că, în anul 1996, una din patru persoane deținea un calculator personal în Canada, Danemarca, Germania, Olanda, Norvegia și Elveția (UN, 1999, p. 204).

Accesul maselor la bunurile și serviciile moderne, în vestul și în estul continentului, a creat, totuși, contexte de manifestare net diferite, pentru modelele de consum ale populațiilor respective. Dacă în vest au predominat o serie de *modele ale decenței în consum* (ale claselor de mijloc) sau *modele ale abundenței și rafinementului* (ale elitelor sociale), în centrul și estul continentului s-au afirmat

îndeosebi *modelele ale raționalității economice* (modelele structurilor ocupaționale dominante – *modelul țărănesc, modelul muncitoresc, modelele ale funcționarilor* etc.) și chiar unele *modele ale supraviețuirii*. În deceniul nouă, în țările din est, sud-est, și, în special, în România, modelele de supraviețuire au căpătat accente absolut dramatice. Lucrul acesta este vizibil, dacă ne vom referi fie și numai la consumul alimentar al câtorva țări din centrul și estul Europei (tabelul nr. 2).

Tabelul nr. 2

Consumul mediu pe locuitor al unor produse alimentare, în intervalul 1970–1984

Categorii de produse	Anul	Ungaria	Polonia	RDG	Cehoslovacia	URSS (1)	Bulgaria	România	Franța
Carne și produse din carne (kg.)	1970	58,1	53,0	66,1	71,9	58,8	41,4	1986=	92
	1980	71,7	74,0	89,5	85,6		61,2	54,8	1982=
	1984	79,2	57,2	94,4	84,5		71,0		106
Grăsimi (100%) (kg.)	1970	27,7 (3)	18,0	27,78	19,9	8,4	16,2(3)	1986=	25
	1980	30,5 (3)	21,0	26,8	21,1		20,8	9,61	1982=
	1984	33,3 (3)	19,3	24,9	23,0 (2)		22,3 (3)		31
Fruite (kg.)	1970	73	33	56	47	38,0	148	1986=	73
	1980	75	38	71	56		106	20	1982=
	1984	71	37	68,1	63 (2)		115		73

Nota.: (1) – 1979; (2) – 1983; (3) – cantități comerciale.

Sursa: Darch, 1986, p.51.

Presiunea tot mai ridicată a nevoilor de consum (în vest, deoarece oferta de bunuri și servicii era deosebit de tentantă, în est, deoarece viața era extrem de grea) a avut un rol hotărâtor, în sensul angajării în muncă a femeilor. Acest fapt a însemnat însă amânarea pe termen nedefinit a proiectelor de asigurare a urmașilor. În ciuda numeroaselor analize realizate până în prezent și a înțelegerii cauzelor subfertilității din țările vest-europene, aceasta se dovedește dificil de înlăturat prin mijloacele clasice ale politicilor demografice.

Și ceea ce se întâmplă în estul și sud-estul continentului este greu de explicat. După anul 1990, maturizarea demografică s-a accentuat și în aceste țări, în mod deosebit, în Bulgaria și România. În anul 1996, vârsta mediană pe continentul european era între 19,3 ani (valoare minimă, în Tadjikistan) și 38,9 ani (valoare maximă, în Danemarca). În grupul țărilor central și est-europene, România ocupa locul al treilea, în ordinea creșterii vârstei mediane a populației, cu 34,1 ani, în timp ce Bulgaria prezenta aproape vârsta mediană maximă a populației europene – 38,8 ani. Vârsta mediană a populației României se afla, deci, la o diferență de numai 4,8 ani, față de vârsta mediană maximă a continentului.

Sensibilitatea cu care o populație reacționează, în plan demografic, în urma schimbării parametrilor calității vieții, diferă net de la un popor la altul. Sunt mulți factori care complică acest tip de variație. Între aceștia, *standardul de viață* ocupă un loc de primă importanță, deși în multe cazuri, el nu explică singur dinamica demografică. De exemplu, analiștii sociali afirmă despre declinul demografic de după anul 1991 din România că acesta s-ar datora, în bună parte, scăderii abrupte a

standardului de viață. În vestul Europei însă, în același interval, a avut loc, de asemenea, un relativ declin demografic, dar pe fondul menținerii sau chiar al creșterii nivelului de trai.

Evoluția demografică a populației din România, de la începutul secolului XX până în anul 1970, prezintă un grafic continuu ascendent, cu excepția perioadelor de război. În perioada 1900–1960, populația din țara noastră pare să fi evoluat după un model propriu țărilor în curs de dezvoltare. După acest interval însă, ceva fundamental s-a schimbat în mentalitățile reproductive ale populației din țara noastră, deoarece natalitatea s-a atenuat. Desigur, procesul de industrializare, urbanizare și ridicare a nivelului general de educație, precum și schimbările radicale ale structurilor de ocupare în rândurile femeilor au avut un rol determinant în acest sens.

Tendența de scădere a natalității a fost întreruptă de politica dură pronatalistă, impusă de regimul Ceaușescu.

În anii '90, sporul natural negativ al populației României a evoluat diferit pentru cele două sexe. În intervalul 1990–2001, populația masculină s-a redus cu 183,2 mii persoane, în timp ce aceea feminină s-a redus cu 17,0 mii persoane. Deși *supramortalitatea masculină* a fost prezentă, îndeosebi, la grupele de vârstă 20–39 și 40–59 de ani, ea s-a manifestat și la grupele de vârstă 0–4 ani și 5–19 ani, unde este de presupus că factorii de risc incriminați pentru celelalte categorii de vârste, nu sunt relevanți. Acest fenomen semnifică și existența unor cauze, neidentificate încă, ale supramortalității masculine, în anii respectivi. Referitor la grupele de vârste mai mari, specialiștii afirmă că stresul accentuat al tranziției a afectat advers mult mai puternic bărbații decât femeile – bărbații având îndeosebi responsabilitatea de a asigura mijloacele de subzistență ale familiei. Mai sunt incriminate și unele practici nocive de consum – precum fumatul, consumul excesiv de alcool sau grăsimi suprasaturate – care par a fi mult mai frecvente în rândurile bărbaților. Într-adevăr, se pare că, în anii 1999–2000, populația din țara noastră înregistra cea mai ridicată pondere a cheltuielilor de consum, pentru cumpărarea unor băuturi alcoolice, tutun și narcotice – între 4,6–5,0 procente –, spre deosebire de populația cehă, de exemplu, care, în același interval, a înregistrat ponderi minime la acest tip de cheltuieli – între 2,9 și 3,0 procente –, de polonezi – între 3,0–3,3 procente – și chiar de bulgari – între 4,5–4,8 procente (INS, 2001/4, p. 38, 39).

Multe dintre realitățile existente, astăzi, în sfera consumului populației din țara noastră poartă, încă, unele amprente ale situației anterioare anului 1989, deși evoluțiile sociale de după 1990 au schimbat unele caracteristici ale acestuia.

Transformările din sfera ocupării forței de muncă, ce au avut loc în perioada 1950–1989 (populația ocupată din România a crescut cu 31%, iar numărul salariiților a crescut de patru ori, ajungând la 8 milioane), precum și restrângerea

modului de producție agricol (populația ocupată în agricultură a scăzut cu 51%) au determinat centrarea treptată a consumului populației pe produsele noilor industrii și servicii. Într-o perioadă când media mondială ponderată a PNB/loc. era de 3 400 \$/loc., iar pentru Europa, aceasta era de 8 200 \$/loc. (în anul 1988), România dispunea de 2 210 \$/loc., plasându-se pe locul 22 între cele 25 de țări europene. Deși în intervalul respectiv, în țara noastră au avut loc restructurări capitale ale piețelor și creșteri ale consumului de bunuri și servicii, statisticile timpului trebuie privite, totuși, cu rezervă, deoarece în evaluarea consumului au fost utilizate prețuri ce au distorsionat masiv realitățile economice. Din datele existente, rezultă că, în intervalul 1950–1989, *fondul de consum* a crescut de 16,8 ori, având o pondere ce a oscilat între 64,2% (în anul 1980) și 81,3% (în anul 1989) în venitul național (CNS, 1990). *Valoarea cumpărăturilor populației* din comerțul cu amănuntul a crescut de 27 de ori, *unele bunuri industrializate devenind obiect al consumului de masă*. În anii '60–'70 s-au instituit premisele economice și sociale ale dezvoltării principalelor *servicii publice (educația și învățământul, asistența medicală și asigurările sociale)* și a unor *servicii comerciale*. *Valoarea totală a consumului din fondurile sociale*, în intervalul 1950–1989, s-a multiplicat de 6,8 ori, în timp ce *consumul total de servicii* s-a multiplicat de 18,7 ori. *Consumul din resursele producătorilor agricoli* a crescut de 8,9 ori. Se știe însă că pentru produsele agricole, în mod deliberat, s-au menținut prețuri extrem de scăzute, care nu aveau nimic în comun cu valoarea economică reală a acestora. Totuși, chiar și în aceste condiții, schimbările ce au survenit pe piețele bunurilor și serviciilor din țara noastră au acționat în sensul *modernizării structurilor consumului*, îndeosebi în zonele urbane, dar, într-o măsură mai restrânsă, și în zonele rurale.

În perioada 1990–2002, în țara noastră, consumul de bunuri și servicii al populației s-a exprimat mult mai diferențiat decât în deceniile anterioare, ca urmare a polarizării veniturilor, îndeosebi spre sfârșitul intervalului.

Nevoile de consum ale populației cu venituri sub, sau în jurul salariului mediu pe economie s-au exprimat ținând cont de restricțiile impuse prin *nivelul extrem de scăzut al resurselor disponibile*, prin *caracterul prioritar al anumitor tipuri de cheltuieli*, prin *gradul de dezvoltare și complexitatea ofertei de bunuri și servicii de pe piață* și prin caracteristicile *modelelor de consum deja existente* în spațiul socioeconomic românesc. Categoriile de populație mai înstărite au fost relativ slab reprezentate social. În anul 1997, ponderea decilelor 9 și 10 în totalul veniturilor era de 33,6 %, în timp ce în total persoane, ponderea acestora era de numai 15,8 %. În același timp, ponderea decilelor 1–2–3 în totalul veniturilor era de numai 20,6 %, iar în totalul persoanelor era de 36,9% (calculat pe baza datelor din *Ancheta integrată pe gospodării*, 1997, CNS).

Structura cheltuielilor totale de consum ale gospodăriilor din țara noastră, în intervalul 1990–2002, evidențiază *ponderea extrem de ridicată a cheltuielilor*

alimentare, la toate categoriile de consumatori, exceptând – numai pentru ultimii trei ani ai intervalului – gospodăriile al căror cap este patron. În acest sens, se detașează gospodăriile de șomeri, țărani și pensionari ale căror cheltuieli alimentare au avut frecvent ponderi în jur de 60–65 procente, îndeosebi în prima jumătate a intervalului.

Un eveniment statistic remarcabil s-a produs în anul 2000, când pentru prima dată în istoria consumului din România în tranziție, gospodăriile de patroni au alocat o pondere a veniturilor mai mare, pentru achiziționarea unor mărfuri nealimentare (43,8%), decât pentru cele alimentare (36,2%) (CNS – INS, Anuarul statistic al României 1991–2002).

Observând *structura cheltuielilor medii pe o gospodărie, în țările central-și est-europene, în intervalul 1996–2001*, constatăm că *populația din România a alocat cea mai ridicată cotă din veniturile sale (între 37,4 și 55,3 procente) pentru alimente și băuturi, comparativ cu celelalte țări* (populația din Bulgaria a alocat între 41,4–46,5 procente; R. Cehă – între 21,2–24,2 procente). Aceasta înseamnă că, în anii respectivi, românii au avut cel mai scăzut standard de viață din regiune. *Ei au cheltuit – în cifre relative – cel mai puțin pentru educație și cultură sau activități recreative – între 2,5–4,0 procente –*, spre deosebire de populația din R. Cehă, de exemplu, care a alocat în acest scop 10 procente din cheltuielile totale de consum.

În fapt, într-o măsură mai mică sau mai mare, în toate țările est-europene, impactul insecurității sociale, și în special al precarității economice, după anul 1990, a crescut. O proporție de cel puțin 40–50% din populațiile țărilor respective nu au putut depăși starea de sărăcie, în care au subzistat cel puțin un deceniu și jumătate. Desigur, fenomenul sărăciei a fost prezent și în țările vestice, dar în aceste țări a fost vorba despre un nivel relativ de sărăcie, care se delimitează în raport cu un standard economic deosebit de ridicat, chiar și pentru cei cu venituri medii din est.

Observând *consumul populației pe decile de venituri*, din România și din alte țări europene, în anii '90, constatăm că cei mai săraci 10% dintre români *consumau într-o proporție egală sau apropiată* cu cei mai săraci 10% dintre belgieni, germani sau polonezi. Prima decilă a săracilor englezi, francezi, letoni sau ruși consuma într-o proporție mai scăzută decât cei mai săraci 10% dintre români.

În schimb, cei mai bogați 10% dintre români au avut un acces la bunuri și servicii comparabil ca proporție cu al celor mai bogați 10% dintre olandezi, francezi sau lituanieni.

Indicele Gini, care măsoară gradul de dispersie al veniturilor în masa socială, relevă pentru România un nivel al distribuției comparabil cu cel din Polonia. În prezent, foarte multe țări sunt mai egalitare decât România: Norvegia, Suedia,

Belgia, Japonia, Finlanda, Danemarca și chiar Germania, Italia, R. Cehă, Ungaria, Slovacia, Bulgaria și Belarus (tabelul nr. 3)

Tabelul nr. 3

Proporții ale consumului pe decile de venituri, în consumul total al populației. Indicele Gini

Țara	Anul cercetării	Cei mai săraci 10%	Cei mai săraci 20%	Cei mai bogați 20%	Cei mai bogați 10%	Indicele Gini
Norvegia	1995	4,1	9,7	35,8	21,8	25,8
Suedia	1992	3,7	9,6	34,5	20,1	25
Belgia	1996	3,2	8,3	37,3	23,0	28,7
Olanda	1994	2,8	7,2	40,1	25,1	32,6
Finlanda	1991	4,2	10,0	25,2	9,2	25,6
UK	1995	2,2	6,1	43,2	27,7	36,8
Danemarca	1992	3,6	9,6	34,5	20,5	24,7
Germania	1994	3,3	8,2	38,5	23,7	30,0
Franța	1995	2,8	7,2	40,2	25,1	32,7
Italia	1995	3,5	8,7	36,3	21,8	27,3
R. Cehă	1996	4,3	10,3	35,9	22,4	25,4
Ungaria	1998	4,1	10,0	34,4	20,5	24,4
Slovacia	1992	5,1	11,9	31,4	18,2	19,5
Polonia	1998	3,2	7,8	39,7	24,7	31,6
Lituania	1996	3,1	7,8	40,3	25,6	32,4
Letonia	1998	2,9	7,6	40,3	25,9	32,4
Bulgaria	1997	4,5	10,1	36,8	22,8	26,4
România	1998	3,2	8,0	39,4	25,0	31,1
Federația Rusă	1998	1,7	4,4	53,7	38,7	48,7
Belarus	1998	5,1	11,4	33,3	20,0	21,7

Sursa: *Human Development Report 2002*, UNDP, p. 194.

Teoria economică a consumului modern atestă că, în principiu, *practicile urbane de consum prezintă o atractivitate și un grad de contagiune deosebit de ridicate pentru marea masă a consumatorilor*. De aceea, o dată adoptate, astfel de practici se dovedesc extrem de inerțiale, lucru vizibil îndeosebi în cazul consumatorilor care, după o îndelungă rezidență în urban, se retrag în rural. Între practicile de consum mai frecvente în urban, menționăm: manifestarea tendinței de a achiziționa prin cumpărare cea mai mare parte a bunurilor consumate, realizarea unui consum mai ridicat de servicii comerciale și sociale, manifestarea unor mai accentuate înclinații consumeriste etc.

Așadar, în anii '90, când în țara noastră a avut loc reîntoarcerea în rural a unei părți din populația pensionată sau fără loc de muncă în urban, ar fi fost de așteptat să se producă și o oarecare accentuare a modernizării practicilor de consum, în rural.

Tabelul nr. 4

Migrația internă a populației din România în intervalul 1991–2000

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Migrația internă – plecări (mii persoane)										
– total	262,9	293,2	240,2	266,7	289,5	292,9	302,6	276,2	275,7	244,5
– din urban	79,7	111,5	96,1	117,4	135,8	148,9	156,6	150,5	157,8	140,6
– din rural	183,2	181,7	144,1	149,4	153,7	144,0	146,0	125,7	117,9	103,9

Sursa: Berthin, G. D., Teodorescu A. (coord.) ș. a., *Un deceniu de tranziție în România, Raportul Național al Dezvoltării Umane, România, 2001–2002*, p. 98.

Din tabelul nr. 4 observăm că valorile maxime ale migrației dinspre urban spre rural au fost atinse în intervalul 1996–1999. Cu toate acestea, datele statistice aferente perioadei respective indică, pentru populația rurală, diminuarea consumului de produse și servicii cumpărate (în prețuri comparabile), creșterea consumului din produsele propriei gospodării și restrângerea cheltuielilor nealimentare.

Tabelul nr. 5

Ponderea cheltuielilor bănești de consum pentru mărfuri nealimentare ale agricultorilor, în intervalul 1997–2001

Anul	1997	1998	1999	2000	2001
%	46,6	46,5	44,7	42,0	38,3

Sursa: *Anuarul Statistic al României 2002*, INS, p. 144.

Această evoluție se explică și prin faptul că, familiile care s-au retras în rural datorită faptului că au primit teren arabil prin retrocedarea proprietăților agricole, au provenit în special din categoriile sărace ale populației. Unii dintre cei care au adoptat această microstrategie, au reușit să pună bazele unei gospodării de subzistență. Pentru familiile respective, regresia tendințelor firești de modernizare a consumului a fost resimțită îndeosebi în sfera consumului de bunuri nealimentare și servicii, dar și în cea a consumului alimentar.

Unele creșteri ale contravalorii consumului de produse agricole din resursele propriei gospodării s-au înregistrat însă și în gospodăriile care nu sunt situate prevalent în rural (gospodăriile de șomeri – în intervalul 1995–1997, gospodăriile de pensionari – în intervalul 1995–2000) (tabelul nr. 6).

Tabelul nr. 6

Contravaloarea consumului de produse agricole din resurse proprii, în cheltuielile totale ale gospodăriilor din România

%

Anii	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	2	3	4	5	6	7
Lei lunar pe o gospodărie						
Total gospodării	28	30,8	31,8	29,8	29,4	31,6

Continuare tabelul nr. 6

1	2	3	4	5	6	7
Salariați	19	20,2	20,7	18,3	16,7	16,7
Patroni	11	13,4	16,6	14,1	14,7	9,7
Țărani	53	57	58,7	54,7	56,5	60,3
Șomeri	34,1	35,5	34,8	32,5	32,0	32,1
Pensionari	36,7	39,9	40,3	38,1	37,5	39,5

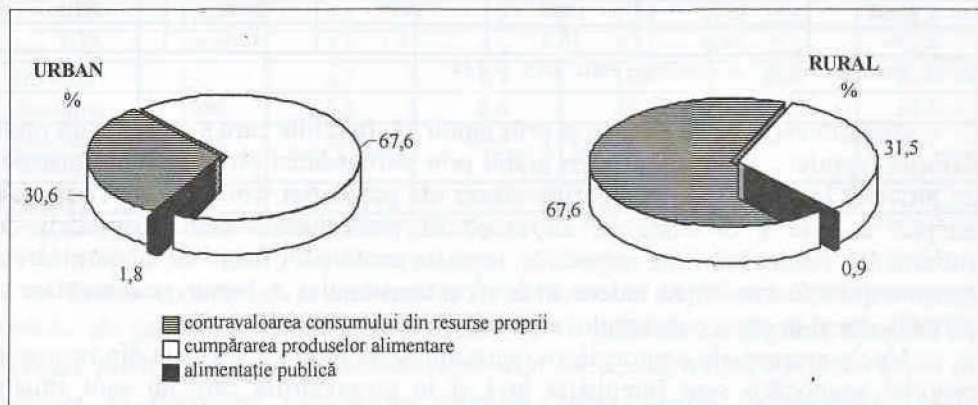
Sursa: Anuarele Statistice ale României 1996–2001, INS.

Fenomenul respectiv a fost resimțit, din plin, și la nivelul gospodăriilor din urban cu venituri foarte mici (chintilele 1,2, decilele 1,2,3), care au dispus de unele oportunități de practicare, pe scară mică, a agriculturii în orașe, la periferiile acestora, sau în rural.

Astfel se explică faptul că, în intervalul iulie 1997 – iunie 1998, structura cheltuielilor totale pentru consumul alimentar al populației din România, pe medii, prezenta o proporționare grăitoare în ceea ce privește consumul alimentar modern/tradițional, în cele două medii rezidențiale (graficul nr. 1).

Graficul nr. 1

Structura cheltuielilor totale pentru consumul alimentar, pe medii, din România, în intervalul iulie 1997 – iulie 1998

Sursa: CNS, „Veniturile, cheltuielile și consumul populației”, nr. 2/1998, p. 4.

Piramida vârstelor din România, caracterizată în anul 2001 prin disproporții accentuate între ponderea populației tinere și cea a populației vârstnice, indică, pentru viitorul relativ apropiat, iminența unui proces de îmbătrânire demografică și în țara noastră. Numărul vârstnicilor ce locuiesc singuri în rural se va afla și în viitor – pentru un interval nedefinit – în creștere. Procesul de îmbătrânire demografică din țara noastră este mai accentuat în rural (de 1,4 ori mai mare decât în urban), în condițiile în care tot mai multe familii de vârstnici se retrag din urban. Această evoluție impune reevaluarea resurselor sociale necesare și disponibile,

pentru reajustarea consumului social, pentru adaptarea instituțiilor sistemului de sănătate publică, instituțiilor de asistență socială, instituțiilor de asistență comunitară etc. la nevoile sociale ale anilor ce vor veni. În același timp, se pune și problema reajustării diverselor producții de bunuri de larg consum, destinate unor categorii de vârste și nevoi sociale distincte. O nouă gândire se impune și în domeniul proiectării și construcției de locuințe, al producției de obiecte casnice, al amplasării stațiunilor balneare și de tratament medical etc.

DEMOGRAFIE ȘI MODELE DE OCUPARE.

EZITĂRI PE PIAȚA MUNCII DIN ROMÂNIA

Teoretic, un *model de ocupare a forței de muncă relevă* relațiile dominante ce se constituie și funcționează, pe termen relativ lung, între resursele de capital uman și agenții economici angajatori. *Structurile de ocupare* exprimă activitățile desfășurate în viața socială și economia unei comunități. Ele sunt influențate de factori demografici, economici, instituționali, tehnologici etc. Repartiția populației ocupate pe ramurile unei economii și pe domeniile noneconomice de activitate existente reflectă rezultatul intersecției dintre cererea și oferta de forță de muncă. Structura pe profesii, meserii și ocupații a unei populații active se reajustează în timp, în funcție de masa tuturor domeniilor și de nivelul progresului tehnic implementat în procesele de muncă.

În anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial, în țările vestice s-au conturat două seturi principale de modele de ocupare:

– cele de tip *liberal sau anglo-saxon*, caracterizate prin implicarea relativ slabă a statului în protecția socială, flexibilitatea numerică mare a lucrătorilor (în special, a celor cu nivel de calificare mai scăzut), prin variații relativ mari ale nivelurilor salariale, în funcție de conjunctura economică și o mobilitate accentuată a forței de muncă în profil teritorial; astfel de modele utilizează progresul tehnologic ca un mijloc de reducere a costurilor salariale, principiul dominant de organizare a muncii fiind taylorismul, confruntarea constituind nota dominantă a raporturilor dintre patronat și sindicate;

– cele de tip *renan*, caracterizate prin implicarea consistentă a statului în protecția socială și în funcționarea piețelor muncii; în această categorie intră *modelele aferente economiilor sociale de piață, în varianta nordică* (grad ridicat de sindicalizare și echilibru între influențele actorilor pieței muncii – modele active în Suedia, Germania sau Austria), sau în *varianta sudică* (grad mai redus de sindicalizare, o pondere mai redusă a salariaților în populația ocupată – modele active în Italia, Spania, Portugalia, Grecia) (Pavelescu, Platon, 2002).

În ultimele două decenii ale secolului XX, a avut loc modificarea substanțială a mediului economic internațional, ceea ce a exercitat presiuni și asupra modelelor de ocupare, în sensul flexibilizării acestora și al extinderii formelor de angajare atipice.

La nivel general european, *politicile sociale privind ocuparea forței de muncă* au fost declarate ca fiind o sarcină comună și o *problemă ce produce îngrijorare generală*, abia în anul 1997, în cadrul Tratatului de la Amsterdam. Strategia europeană în domeniul Ocupării Forței de Muncă, precizată în cadrul Tratatului de la Amsterdam, cere statelor-membre să își pună în acord politicile din sfera ocupării, vizând grupuri-țintă clar delimitate și urmărind obiective bine definite.

Între anii 1975 și 1998, în spațiul Uniunii Europene, populația ocupată a crescut, în medie, cu 0,5% anual, adică într-un ritm mult mai scăzut decât în SUA, unde s-a înregistrat un ritm de 2% anual. Creșterea ratelor de participare pe piețele muncii în țările vestice a provenit, în special, din angajarea unui număr mai mare de femei.

Deficitul de ocupare, la nivel vest- și est-european, a evoluat diferențiat în anii '90.

Principalele caracteristici ale deficitului de ocupare, în țările vestice, derivă din angajarea mai scăzută în sfera serviciilor – comparativ cu SUA –, din ratele mai scăzute de angajare în grupa de vârstă 55–65 ani și din nivelul mai scăzut de angajare al femeilor. Este cunoscută participarea în general mai scăzută a femeilor din UE pe piața muncii (cam 50% din numărul total), comparativ cu SUA (unde lucrează două treimi din numărul total de femei).

De-a lungul anilor '90, în țările în tranziție, numărul angajamentelor în muncă a scăzut cu aproximativ 3%. Structura populației ocupate, pe principalele ramuri ale economiei, indică faptul că *modelul statistic al ocupării, în țările vest- și nord-europene, prezintă un grad mai ridicat de omogenitate decât cel aferent țărilor central- și est-europene* (tabelul nr. 7).

Tabelul nr. 7

Structura populației ocupate pe principalele ramuri, în unele țări europene (%)

Țara	Anul	Agricultură Silvicultură	Industrie	Construcții	Comerț, turism
1	2	3	4	5	6
Țări vest și nord-europene					
Austria	1996	7,2	22,4	8,6	21,0
Belgia	1992	2,5	21,8	6,5	16,9
Danemarca	1996	3,9	20,3	6,5	16,3
Elveția	1996	4,5	20,4	7,4	19,1
Finlanda	1996	7,0	21,6	5,5	14,9
Franța	1994	4,7	20,0	6,5	16,8
Germania	1996	3,0	25,4	9,7	17,4
Italia	1995	7,5	24,2	8,1	21,2
Norvegia	1996	5,1	17,0	5,9	18,2
Regatul Unit	1996	2,0	20,3	6,9	20,2
Suedia	1996	2,9	20,4	5,7	15,2

Continuare tabelul nr. 7

1	2	3	4	5	6
Țări central- și est-europene					
Bulgaria	1996	24,7	27,2	5,5	10,9
R. Cehă	1996	6,2	32,2	9,4	16,1
Polonia	1996	22,1	25,5	6,2	14,0
România	1996	35,4	29,2	5,1	9,5
Federația Rusă	1995	15,7*	25,0	8,7	9,1
Slovacia	1995	9,2	28,9	8,6	13,1
Ungaria	1996	8,2	26,7	6,0	16,1

*Agricultură.

Sursa: Trends in Europe...1998/1999.

Analiștii sociali asociază modelul de ocupare din țările vestice și nord-vestice cu prerogativele epocii postmoderne, în care sectoarele tradiționale ale economiei (industria, agricultura etc.) au randamente economice suficient de ridicate pentru a disponibiliza o bună parte a forței de muncă. Experiența internațională arată însă că creșterea nivelului general al veniturilor devine un stimulent al ocupării forței de muncă în sectorul de servicii, numai dacă se depășește un anumit prag al acestora, care permite realizarea, în cadrul consumului individual, a substituției bunurilor cu diverse tipuri de servicii. De asemenea, nu numai nivelul general al veniturilor, ci și diferențierea semnificativă a acestora influențează creșterea ocupării forței de muncă în servicii – veniturile foarte mari generând cerere pentru servicii din ce în ce mai rafinate și mai costisitoare.

Analiza modificării structurii, pe sexe, a ocupării în Uniunea Europeană relevă că reducerile de personal efectuate în anii '90 au vizat, cu precădere, ramurile (secundare) în care angajarea masculină a fost predominantă, iar, în ramurile unde au fost înființate noi locuri de muncă (cele terțiare), a fost preferată forța de muncă feminină. Cu toate acestea, în țările vest-europene, femeile înregistrează, încă, rate mai mari ale șomajului decât bărbații. Există însă și câteva țări care fac excepție, cum sunt Suedia, Marea Britanie, Ungaria, Slovenia ș.a. Și în rândurile tinerilor din țările vestice, rata șomajului s-a menținut la un nivel mult mai ridicat decât rata medie a șomajului pe continent (40% pentru tinerele femei din Italia, Spania, Grecia).

În Europa centrală și de est, începând din anul 1990, s-au produs mutații majore în sfera ocupării. Acestea au fost determinate, pe de o parte, de fondul general al evoluțiilor demografice (angajarea în muncă a noilor generații care au venit și cu noi profesii, pensionarea generațiilor aflate la limita vârstei de pensionare), dar și de noile oportunități economice, deschise prin trecerea la economia de piață.

Mutațiile din sfera muncii, ca și cele cu conotație demografică, au determinat schimbări în planul situației economice a gospodăriilor și reciproc.

Urmările schimbărilor cu impact demografic din anii '90, asupra situației economice a gospodăriilor au fost diverse. Ele au fost sesizabile direct la nivelul bunăstării persoanelor din gospodăriile vizate, dar și indirect, la nivel macrosocial. De

exemplu, în România, în anul 2002, 4,2% dintre gospodării au beneficiat de o situație economică îmbunătățită, iar 5,5% au trăit într-o situație economică înrăutățită, din cauza apariției unor schimbări în componența gospodăriei (INS, 2002, p. 75). La nivel macrosocial, un impact cert al schimbărilor în componența gospodăriilor a fost sesizabil în sfera *parametrilor populației active*, și mai ales, ai *populației ocupate*.

Când ne referim la *parametrii populației ocupate*, avem în vedere nu numai *proporția populației ocupate* în cadrul populației totale, dar și *structura și indicatorii de productivitate ai populației ocupate*. O rată ridicată a ocupării nu indică, nicidecum, că un număr mare de familii se bucură de prosperitate economică, și nici că în țara respectivă ar exista un nivel mediu relativ ridicat al veniturilor populației. De exemplu, în anul 1997, populația ocupată din România se situa cu 6,7 procente peste media ocupării din UE (Eurostat, Biroul Statistic al CE). Cu toate acestea, venitul mediu din România era de ordinul sutelor, pe când veniturile medii din țările vestice erau de ordinul miilor de dolari. Când este corelată și cu venituri medii relativ mici, mult mai probabil este ca o rată ridicată a ocupării să indice, statistic, precaritatea vieții de familie, ori a calității socializării copiilor, în unele familii, în care ambii părinți sunt angajați cu program de lucru integral, ori au chiar 2–3 locuri de muncă pentru a face față nevoilor de consum.

În anii '90, în toate țările central- și est-europene, *munca salariată cu contract permanent* și-a restrâns masiv aria de afirmare, comparativ cu deceniile opt-nouă. Între acestea, România a cumulat cele mai mari dezavantaje în acest sens (tabelul nr. 8). Participarea populației la activitatea economică din țara noastră indică o *rată de activitate* în declin, după anul 1990, aceasta stabilizându-se, în intervalul 1996–2001, în jurul mediei de 51,6 procente*. În același interval, *rata de ocupare medie* a populației active a fost de 48,2 procente, cu decalaje relativ mici între ani.

Tabelul nr. 8

Angajați în muncă pe categorii, în câteva dintre țările europene în tranziție, în anul 1996 (%)

Țara	Nr. total de angajați (mii)	Angajați cu contract	Angajatori	Lucrători pe cont propriu	Alte categorii
R. Cehă	4.971	86,1	4,1	7,6	2,3
Estonia (1994)	649	93,5	2,9	2,3	1,2
Ungaria	3.648,1	85,3	2,1	8,1	4,5
Letonia	965,5	84,8	2,9	7,9	4,5
Polonia	14.968	70,5	4,1	19,2 ⁽¹⁾	6,2
România	10.935,5	62,4	1,3	19,8	16,6
Slovacia	2.146,8	93,1	2,0	4,4	0,5
Slovenia	878	83,1	3,4	9,1	4,3

⁽¹⁾ Include producătorii din cooperative.

Sursa: Trends in Europe... 1998/1999.

* Calculat după datele INS, 2002, *Ancheta asupra forței de muncă în gospodării* (AMIGO), anul 2002, p. 35.

În cazul României, se remarcă atât ponderea extrem de scăzută a angajatorilor (1,6%), cât și cea a angajaților cu contract (62,4%), în totalul angajaților în muncă. Datele respective indică o piață a muncii aflată într-un amplu proces de redefinire și căutare, care oferă puține oportunități, dar multă insecuritate și incertitudine pentru cei angajați.

În ceea ce privește participarea pe sexe la activitatea economică din România, aceasta a fost net superioară pentru bărbați, atât ca *rată de activitate* (diferență de aprox. 11 procente), cât și ca *rată de ocupare* (diferență de aprox. 10 procente).

Și mediul rezidențial a diferențiat semnificativ participarea la activitatea economică din țara noastră, în sensul că aceasta a fost mai ridicată în rural cu 10–12 procente. Supraocuparea forței de muncă românești în rural prezintă însă caracteristici ce reunesc mai multe dezavantaje. În primul rând, ponderea muncii salariate din rural este aproape nesemnificativă. În al doilea rând, productivitatea extrem de scăzută a muncii în agricultură a fost și este tributară metodelor nerentabile de organizare a exploatațiilor agricole țărănești.

Procesul general de restructurare a economiei românești a determinat și unele deplasări semnificative ale distribuției populației ocupate, pe grupe de vârstă, astfel (tabelul nr. 9):

Tabelul nr. 9

Distribuția populației ocupate din România, pe grupe de vârstă, între anii 1996–2001

Perioadă	Total populație ocupată	Grupe de vârstă				
		15 – 24 ani	25 – 34 ani	35 – 49 ani	50 – 64 ani	65 ani și peste
1996	100,0	13,8	23,3	35,6	19,1	8,2
1997	100,0	13,6	23,3	35,4	19,1	8,6
1998	100,0	13,0	24,0	35,1	18,7	9,2
1999	100,0	12,3	24,8	34,3	18,9	9,7
2000	100,0	11,8	26,1	33,3	18,9	9,9
2001	100,0	11,5	26,8	33,0	18,7	10,0

Sursa: INS, *Ancheta asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO), Anul 2001, 2002*, p. 38.

Observăm că, singurele grupe de vârstă ale căror ponderi, în sfera ocupării, au crescut, sunt cele între 25–34 ani și 65 de ani și peste. În cadrul tabloului general al ocupării, aceste evoluții atestă, pe de o parte, orientarea netă a structurilor de ocupare spre valorificarea potențialului de muncă tânăr, care deține calificare superioară, iar pe de altă parte, menținerea în activitate a unor persoane peste pragul pensionării, care dețin o experiență utilă, sau sunt momentan de neînlocuit în unele domenii. Multe dintre persoanele peste pragul pensionării, care și-au prelungit stagiul de muncă, au recurs la această microstrategie economică, pentru a-și suplimenta veniturile din pensie.

În a doua jumătate a anilor '90, pe piața muncii din țara noastră, explicit sau implicit, s-a produs un fenomen intens de discriminare socială pe criteriul vârstei, care a indus accentuarea sărăciei, pe de o parte, în rândurile populației foarte tinere, dar fără experiență în muncă și, pe de altă parte, în rândurile populației între 35–64 de ani. Acest fapt a fost resimțit, desigur, și în domeniul consumului de bunuri și servicii comerciale, care au devenit mai accesibile celor angajați pe posturi mai bine plătite și celor care au acumulat două sau mai multe locuri de muncă.

Cea mai mare parte a populației ocupate a desfășurat un program de lucru de 40 ore săptămânal, ceea ce înseamnă că săptămâna redusă de lucru, cu 8 ore/zi, constituie programul predilect pentru aproape jumătate din populația ocupată. Acest model pare a se fi instituit, în bună măsură (între 27–30%) chiar și în mediul rural. Mai apropiate sunt ponderile celor care lucrează între 41–50 ore săptămânal, în rural sau în urban – între 10,6 și 15,7% în urban și între 12,9 și 15,1% în rural. Proporția populației ocupate, care, în intervalul 1996–2001, a desfășurat un program cu durata efectivă a săptămânii de lucru între 51–60 ore a oscilat între 4,5% (în anul 1998) și 5,5% (în anul 1996); proporția populației care a prestat 61 ore și peste – săptămânal, a oscilat între 0,8% (în anul 2001) și 1,8% (în anul 1996) (INS, 2002, p. 39).

În aceste condiții, în țara noastră, ritmul mediu anual de diminuare a valorii PIB în intervalul 1990–1999 a fost de aproximativ două procente, cele mai abrupte scăderi înregistrându-se în intervalele 1991–1992 și 1997–1999. După anul 1999, s-au înregistrat unele creșteri ușoare ale PIB, acestea nerealizând însă recuperarea decalajului creat prin scăderea PIB, după anul 1990. Ca urmare, nivelul resurselor macroeconomice pe locuitor, care exprimă mai sugestiv standardul economic al populației, s-a redus substanțial în perioada 1990–1999. Această diminuare nu a fost însă resimțită statistic la adevărata sa amploare, din cauza tendințelor demografice descendente din anii '90. Ritmul mediu anual de scădere a PIB/locuitor în intervalul 1990–1999 a fost de 1,85%. Acest fenomen s-a produs în condițiile în care penuria cronică de alimente din anii '80 și situația explozivă, existentă încă de atunci, în sfera serviciilor sociale, ar fi justificat o creștere mai substanțială și mai durabilă a accesului populației la bunuri și servicii de consum, și nu doar pe durata anului 1990.

BIBLIOGRAFIE

1. Berthin, G. D., Teodorescu, A. (coord.), ș.a., *Un deceniu de tranziție în România*, Raportul Național al Dezvoltării Umane, România 2001–2002, 2002.
2. Darch, M., *La crise dans les pays de l'Est*, coll. „Repères”, Paris, Ed. La Découverte, 1990, p. 18–19; 50–51. ...1990, L'homel, E., *Roumanie: une économie grevée d'hypothèques*, în „Le Courrier des pays de l'Est”, 1989, aprilie, nr. 305, p. 51.
3. Pavelescu, F. M., Platon, V., *Costuri și beneficii ale restructurării modelului de funcționare a pieței forței de muncă*, „Probleme economice”, vol. 15–16, CIDE, București, 2002.
4. Romaniuc, A., *Europa în fața destinului său demografic*, „Populație și societate”, 1998 nr. 4(10) iulie–august.

5. *Anuarul Statistic al României*, CNS, 1990.
6. *Anuarul Statistic al României*, INS, 2002.
7. *Ancheta asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO) anul 2001*, INS, 2002.
8. *Analize demografice. Situația demografică a României în anul 2001*, INS, 2002, p. 22.
9. *Condițiile de viață ale populației din România*, INS, 2002, p. 75.
10. *Human Development Report*, UNDP, 2002, p. 194.
11. „Statistical Bulletin”, INS, 2001, CESTAT, nr. 4.
12. *Statistiques démographiques 1993*, preluat din „Problèmes économiques”, Eurostat, no. 2403, decembrie, 1994, p. 25.
13. *Trends in Europe and North America 1998–1999*, The Statistical Year Book of the Economic Commission for Europe, U.N. New York, Geneva.
14. „Veniturile, cheltuielile și consumul populației”, CNS, 1998, nr. 2, p. 4.